

การพัฒนารูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ โดยกระบวนการเรียนรู้
แบบมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษาพื้นที่ตำบลแม่วะ อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง
Development of Organic Tourism Activities Model by the Community
Participatory Learning Process A Case Study of Mae Wa Subdistrict,
Thoen District, Lampang Province

จิระชัย ยมเกิด¹ และ วินิจ ผาเจริญ²

มหาวิทยาลัยแม่โจ้^{1,2}

Jirachai Yomkerd¹ and Winit Pharcharuen²

Maejo University^{1,2}

Corresponding Author, E-mail: jirachaiyomkerd@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์สำรวจและศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวชุมชนและการพัฒนาแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์โดยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ตำบลแม่วะ อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ประชากรที่ใช้การเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง จำนวน 60 คน ประกอบด้วย ผู้บริหารและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้นำท้องที่ภาคเอกชน แกนนำชุมชน กลุ่มเกษตรกรและภาคเอกชน จำนวน 60 คน ใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ร่วมค้นหาแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ และการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสำรวจ การสังเกต การสนทนากลุ่ม และการประชุมระดมความคิดเห็น แล้วทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์เนื้อหาตามประเด็นที่ศึกษา จากนั้นนำเสนอในรูปแบบเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า ศักยภาพพื้นที่ตำบลแม่วะมีลักษณะโครงสร้างที่เอื้อต่อการจัดการท่องเที่ยว เพราะมีทุนทางสังคมที่หลากหลายทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น

* ได้รับบทความ: 27 เมษายน 2565; แก้ไขบทความ: 12 มิถุนายน 2565; ตอรับตีพิมพ์: 27 มิถุนายน 2565

Received: 27 April 2022; Revised: 12 June 2022; Accepted: 27 June 2022

และแหล่งการเรียนรู้ จึงนำมาสู่กิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชนและการพัฒนารูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์โดยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนที่เหมาะสมกับศักยภาพและบริบทของท้องถิ่นประกอบด้วยฐานกิจกรรม 12 กิจกรรม ได้แก่ ฐานที่ 1 กิจกรรมเรียนรู้เกษตรอินทรีย์แบบผสมผสาน ฐานที่ 2 กิจกรรมเรียนรู้ผักหวานป่าราชแห่งพื้นบ้าน ฐานที่ 3 กิจกรรมวิธีปลูกผักหวานอินทรีย์ ฐานที่ 4 กิจกรรมแปรรูปผลิตภัณฑ์ชุมชนจากผักหวานอินทรีย์ ฐานที่ 5 กิจกรรมอาหารพื้นบ้านจากพืชพื้นถิ่น ฐานที่ 6 กิจกรรมศิลปหัตถกรรมผ้าทอที่กระตุก ฐานที่ 7 กิจกรรมภูมิปัญญาด้านจักสาน ฐานที่ 8 กิจกรรมยานวดสมุนไพรเพื่อสุขภาพแบบแผนโบราณ ฐานที่ 9 กิจกรรมสานสัมพันธ์วัฒนธรรมและวิถีชุมชน ฐานที่ 10 กิจกรรมเดินป่าศึกษาเส้นทางธรรมชาติ ฐานที่ 11 กิจกรรมการเรียนรู้แนวพระราชดำริ และฐานที่ 12 กิจกรรมตั้งแคมป์และโฮมสเตย์ โดยอาจเรียกรูปแบบนี้ว่า “MAE WA ORGANIC TOURISM MODEL” ซึ่งเป็นรูปแบบที่ผู้ทรงคุณวุฒิและชุมชนได้ให้การประเมินและผ่านการรับรองโดยเวทีประชาคมแล้ว

คำสำคัญ: การพัฒนารูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยว; การท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์; กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

Abstract

The objectives of this research were to study, analyze, and survey the potential of community tourist attractions and the development of an organic tourism activity model by a participatory learning process of the community in Mae Wa sub-district, Thoen district, Lampang province. This research was carried out using a qualitative research method. The population used a specific sample selection of 60 people, consisting of 60 members of the Sub-District Administrative Organization, local leaders, the private sector, community leaders, agricultural groups, and the private sector. The research also emphasizes the use of participatory research as a tool to create a collaborative learning process, by jointly searching for organic farming attractions and collecting data from interviews, surveys, observations, group discussions and brainstorming meetings. The data were analysed and synthesised the content according to the topics studied and were then presented in a descriptive form

The result of the research found that: The potential of Mae Wa sub-district has a structure that is conducive to tourism management because there are various social

capitals in terms of natural resources, local culture, local wisdom, and learning resources, Therefore, led to community-based tourism activities and the development of organic tourism activities through a participatory learning process of the community that is appropriate to the local potential and context, which consist of 12 activities as follows: activity 1: Integrated organic farming learning activity. activity 2: Traditional Rajasthani wild sweet vegetable learning activity. Activity 3: Organic sweet vegetable planting method. activity 4: Community product processing activities from organic sweet vegetables activity 5: Local food activity from native plants activity 6: Arts and crafts activities of loom weaving activity 7: local wisdom on basketry activity, activity 8: herbal massage for traditional health activities, activity 9 cultural and community relations activities, activity 10: nature trail study activities, activity 11: Royal initiatives learning activities. Activity 12 camping and homestay activities, this pattern may be called “MAE WA ORGANIC TOURISM MODEL”. This is a model that experts and communities have assessed and had been approved by the community forum.

Keywords: Development of Tourism Activity Models; Organic Tourism; The Participatory Learning Process

บทนำ

ปัจจุบันนโยบายการท่องเที่ยวของกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา มุ่งเน้นที่จะผลักดันให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวในภูมิภาค เน้นส่งเสริมการตลาดด้านคุณภาพมากกว่าด้านปริมาณ มุ่งให้เป็นการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยว โดยผลักดัน ปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับการท่องเที่ยว เน้นนโยบาย ประสิทธิภาพ โปร่งใส เป็นธรรม ประสานงาน ประหยัด และปฏิบัติได้อีกทั้งการท่องเที่ยวถือเป็นอุตสาหกรรมที่สำคัญของโลก จากการศึกษาขององค์การการท่องเที่ยวโลก ได้มีการพยากรณ์ว่าในปี พ.ศ. 2573 จะมีนักท่องเที่ยวนานาชาติทั่วโลกจำนวน 1,800 ล้านคน (กรมการท่องเที่ยว, 2556) ซึ่งรัฐบาลได้กำหนดให้การท่องเที่ยวเป็นวาระชาติ จึงให้กรมการท่องเที่ยวกระทรวงการท่องเที่ยวจัดทำแผนพัฒนาท่องเที่ยว ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2560 – 2564) เป็นการขับเคลื่อนแผนสู่การปฏิบัติ โดยเป็นการพัฒนาการท่องเที่ยวระยะ 20 ปี และแผนพัฒนาท่องเที่ยวประเทศไทย ภายใต้วิสัยทัศน์ว่า “การท่องเที่ยวไทยมุ่งพัฒนาประเทศไทยให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงคุณภาพชั้นนำของโลก ซึ่งส่งเสริมการปฏิรูปเศรษฐกิจ สังคมและกระจายรายได้อย่างยั่งยืน” (คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ, 2561)

ยุทธศาสตร์และแผนพัฒนาการท่องเที่ยวของไทย จึงมีทิศทางพัฒนาการท่องเที่ยว โดยให้ความสำคัญกับการสร้างความสมดุลของการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้สังคมไทยมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และชุมชนมีความเข้มแข็งทุกภาคส่วนมีจิตสำนึกในการพัฒนา โดยคำนึงถึงความสมดุลและยั่งยืน (แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2560-2564) ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงเกษตรเป็นรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยว ที่ทำให้เกิดการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น โดยเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้ท่องเที่ยวชมชนภาคเกษตรกรรม จากความหลากหลายของผลผลิตทางการเกษตรและความสวยงามตามธรรมชาติของเรือกสวนไร่นาจึงเป็นจุดแข็งในการที่จะส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในประเทศไทย รวมถึงวิถีชีวิตวัฒนธรรมประเพณีที่น่าสนใจซึ่งช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรได้ (กระทรวงท่องเที่ยวและกีฬา, 2560) การท่องเที่ยวเชิงเกษตร (Agro-tourism) เป็นการท่องเที่ยวอีกรูปแบบหนึ่งที่น่ารายได้มาสู่ชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรผู้เป็นเจ้าของกิจการสวนตัวเองและสามารถพัฒนาสวนของตัวเองให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว และสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวได้ (ณัฐพงษ์ ฉายแสง ประทีป, 2557) นอกจากนี้การท่องเที่ยวเชิงเกษตรเป็นกิจกรรมหนึ่งในการฟื้นฟูทรัพยากรเกษตรและการจัดสรรผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคม (Hron and Smec, 2004)

ดังนั้น ปัจจุบันสถานที่ท่องเที่ยวเชิงเกษตร รัฐบาลได้มีการขับเคลื่อนด้านเกษตรอินทรีย์เป็นหนึ่งในนโยบายของรัฐบาลในการปรับทิศทางการผลิตในภาคการเกษตรให้สอดคล้องกับสถานการณ์โลก ซึ่งเกษตรอินทรีย์เป็นการทำเกษตรกรรมที่พึ่งพากลไกธรรมชาติปฏิเสธการใช้สารเคมีสังเคราะห์และฮอร์โมนทุกชนิด ผลผลิตที่ได้จึงมีความปลอดภัยจากสารพิษจึงเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพ แต่ยังคงพบว่าผลผลิตเกษตรอินทรีย์ที่วางจำหน่ายมักมีราคาสูงกว่าผลผลิตเกษตรเคมีที่มีจำหน่ายอยู่ในตลาดทั่วไป ทั้งนี้เนื่องมาจากผลผลิตที่ได้จากการผลิตเกษตรอินทรีย์หรือปลอดสารพิษมีความเสี่ยงจากโรคและแมลง จึงต้องการการดูแลและการจัดการทำให้เกิดต้นทุนสูง (คณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ, 2560) แม้ว่าในจังหวัดที่เป็นจังหวัดสำหรับท่องเที่ยวจะมีนักท่องเที่ยวจำนวนมาก แต่ก็พบปัญหาว่าลักษณะการท่องเที่ยวเชิงเกษตรยังไม่เป็นที่นิยมมากในคนส่วนมาก รวมถึงรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวที่มีในปัจจุบันมีประสิทธิภาพรองรับนักท่องเที่ยวไม่เพียงพอ และการท่องเที่ยวเหมาะกับนักท่องเที่ยวบางกลุ่มเท่านั้น ซึ่งยังขาดจุดเด่น จุดดึงดูดนักท่องเที่ยว รวมถึงยังไม่สามารถแข่งขันกับคู่แข่งได้

ด้วยเหตุนี้ความสำคัญการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เป็นการท่องเที่ยวอีกรูปแบบหนึ่งที่น่ารายได้มาสู่ชุมชนโดยเฉพาะเกษตรกรผู้เป็นเจ้าของแหล่งท่องเที่ยวและประชาชนในท้องถิ่นยังสามารถสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวเชิงเกษตรได้อีกด้วย การท่องเที่ยวเชิงเกษตรยังเป็นการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวจะได้สัมผัสกับธรรมชาติ วิถีชีวิตของชาวชนบท ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม และการประกอบอาชีพทางเกษตรที่หลากหลาย รวมถึงได้รับความรู้และประสบการณ์ใหม่ ๆ พร้อมทั้งความสนุกสนาน เพลิดเพลิน โดยมีความรับผิดชอบต่ออย่างมีจิตสำนึกต่อการรักษาสภาพแวดล้อมในสถานที่นั้น ๆ เป็นพื้นฐาน และยังสามารถ

นำความรู้ที่ได้รับกลับไปประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพได้ รวมถึงเป็นการสร้างอาชีพเสริมให้แก่เกษตรกร นอกจากนี้ยังเป็นการเพิ่มมูลค่าทรัพยากรด้านเกษตรของเกษตรกรและผู้ที่เกี่ยวข้อง ส่งผลให้ครอบครัว ชุมชน สังคม มีความเข้มแข็งและความเจริญก้าวหน้าด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม (วารัฐ มัธยมบุรุษ , 2552) ซึ่งการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดลำปางและสำนักงานเกษตรจังหวัดลำปาง ได้มีการตระหนักและเล็งเห็นถึงเกษตรเชิงท่องเที่ยวที่ต้องการให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้วิถีชีวิตการเกษตรที่จะนำมาสู่ความยั่งยืน ทั้งมิติเชิงเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไป

จังหวัดลำปางเป็นจังหวัดที่มีแหล่งท่องเที่ยวที่หลากหลาย ทั้งแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์โบราณสถานและสินค้าพื้นเมือง เป็นสิ่งที่ดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว โดยเฉพาะในตำบลแม่เว อำเภอลำปางอีกพื้นที่หนึ่งที่มีทรัพยากรท่องเที่ยวที่หลากหลาย ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมชุมชน รวมถึงความโดดเด่นทางด้านภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่นและแหล่งเรียนรู้เกษตรอินทรีย์โดดเด่นกว่าท้องถิ่นอื่น แต่ปัจจุบันยังขาดการสนับสนุนในการจัดการให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นที่รู้จักในวงกว้าง ซึ่งทางจังหวัดลำปางได้มุ่งเน้นการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวโดยการฟื้นฟู พัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ด้านอัตลักษณ์วิถีชีวิตโดยเน้นพัฒนาแหล่งสถานที่ท่องเที่ยวหลายพื้นที่ แม้แต่ตำบลแม่เว อำเภอลำปาง ก็เป็นส่วนหนึ่งที่สามารถพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่จะดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาเที่ยวชุมชนและจังหวัดลำปางได้มากยิ่งขึ้น (สรุปการสัมภาษณ์ ประธานเกษตรอินทรีย์แม่เว, 2564) สำหรับชุมชนที่มีศักยภาพเช่นนี้ ผนวกกับความโดดเด่นของทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่สามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างครบวงจร

ฉะนั้นด้วยเหตุผลข้างต้น จึงทำคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่สำรวจชุมชนว่ามีศักยภาพที่จะเป็นแหล่งท่องเที่ยวอะไรบ้าง และร่วมกันการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวชุมชนโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนควรมีรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์อะไรบ้าง โดยให้ชุมชนได้รับผลประโยชน์จากงานวิจัยด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน จึงได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนา รูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์โดยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษาพื้นที่ตำบลแม่เว อำเภอลำปาง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์สำรวจและศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ตำบลแม่เว อำเภอลำปาง
2. เพื่อการพัฒนารูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์โดยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ตำบลแม่เว อำเภอลำปาง

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องการพัฒนาารูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์โดยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษาพื้นที่ตำบลแม่วะ อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง โดยผู้วิจัยมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ที่เกี่ยวข้องโดยคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการพัฒนาศักยภาพชุมชน ผู้มีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงชุมชน ประกอบด้วย กลุ่มที่ 1 ผู้บริหารและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล 8 คน กลุ่มที่ 2 ผู้นำท้องที่ 8 คน กลุ่มที่ 3 ภาคเอกชน 5 คน กลุ่มที่ 4 แกนนำชุมชน 14 คน กลุ่มที่ 5 กลุ่มเกษตรและเอกชนที่สนใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ 25 คน จำนวน 60 คน เพื่อเข้าร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและการสนทนากลุ่มในการพัฒนารูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือในการวิจัยในครั้งนี้ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม (Focus Group) แบบสัมภาษณ์เจาะลึก (Group Interview) เกี่ยวกับการรวบรวมข้อมูลทุนชุมชนและองค์ประกอบ การท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ ศักยภาพของชุมชนและการพัฒนารูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ โดยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ตำบลแม่วะ อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง เป็นการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ โดยผสมผสานการใช้เทคนิคในกระบวนการพัฒนาหลายวิธี ได้แก่ เทคนิคการการสนทนากลุ่มย่อย กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ได้แก่ การจัดเวทีระดมความคิดเห็นร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชน

วิธีดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วยกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลมี 4 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ สังเคราะห์ ข้อมูลเบื้องต้น เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ที่มีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการวิจัย

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาวิเคราะห์สำรวจและศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ตำบลแม่วะ อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง โดยเก็บข้อมูลทั้งจากการสังเกตและการสัมภาษณ์เชิงลึกในประเด็นสำคัญ ๆ

จากนั้นนำข้อมูลและองค์ความรู้ที่ได้มากลับกรอผ่านเวทีชุมชนและผู้รู้ในชุมชนเพื่อตรวจสอบความถูกต้อง จัดทำการวางแผนขั้นตอนไป

ขั้นตอนที่ 3 การสร้างและการพัฒนารูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์โดยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ตำบลแม่วะ อำเภอลำปำ จังหวัดลำปาง โดยจะเน้นวิเคราะห์ เพื่อค้นหารูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ ด้วยการสัมภาษณ์สนทนากลุ่มย่อย และประชุมระดมความคิด จากผู้บริหารและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้นำท้องที่ ภาคเอกชน แกนนำชุมชน กลุ่มผู้นำท้องถิ่นเกษตรกร แล้วนำเสนอต่อเวทีประชุมและสรุปลงมติร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 4 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ แล้วคืนข้อมูลสู่ชุมชนต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูล

งานวิจัยนี้เป็นวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา โดยใช้วิธีการวิเคราะห์จากเอกสารและข้อเท็จจริง ที่ได้จากการสำรวจ สัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลัก และการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสำรวจ การสังเกต การสนทนากลุ่มย่อย และการประชุมระดมความคิดเห็น แล้วทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์เนื้อหา ตามประเด็นที่ศึกษา จากนั้นนำเสนอในรูปแบบเชิงพรรณนา (Descriptive Approach)

ผลการวิจัย

ผลการศึกษางานวิจัยเรื่องการพัฒนารูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์โดยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษาพื้นที่ตำบลแม่วะ อำเภอลำปำ จังหวัดลำปาง ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ 1 วิเคราะห์สำรวจและศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ตำบลแม่วะ อำเภอลำปำ จังหวัดลำปาง ผลการสำรวจศักยภาพเชิงพื้นที่พบว่า ศักยภาพพื้นที่มีทรัพยากรที่หลากหลายที่จะพัฒนาไปสู่พัฒนากิจกรรมท่องเที่ยวของชุมชนแบบเชิงสร้างสรรค์ที่เหมาะสมกับศักยภาพและบริบทของชุมชนนั้น และชุมชนมีความพร้อมและตื่นตัวในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ได้วิเคราะห์ศักยภาพและสำรวจทุนทรัพยากรในชุมชนซึ่งสามารถวิเคราะห์ภาพรวมได้ ดังนี้ 1) ชุมชนมีฐานทรัพยากรการท่องเที่ยวยึดโยงกับวิถีวัฒนธรรมชุมชน 2) ชุมชนมีฐานทรัพยากรภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) ชุมชนมีฐานเชิงประวัติศาสตร์ 4) ชุมชนมีฐานทรัพยากรธรรมชาติ 5) ชุมชนมีฐานแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย 6) ชุมชนมีฐานปัจเจกบุคคลและองค์กรหน่วยงาน และทุนทรัพยากรเหล่านี้มีลักษณะโดดเด่นกว่าพื้นที่อื่น ๆ สามารถพัฒนาชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่จะดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาเที่ยวในพื้นที่ได้

วัตถุประสงค์ที่ 2 ศึกษาการพัฒนารูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์โดยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชน ในพื้นที่ตำบลแม่วะ อำเภอลำปำ จากการรวบรวมข้อมูล ด้วยการสัมภาษณ์ การสำรวจ การสังเกต การสนทนากลุ่มย่อย และการประชุมระดมความคิดเห็นของ

ผู้ที่เกี่ยวข้อง พบว่า พื้นที่ชุมชนบ้านแม่วะโดยรอบมีลักษณะโครงสร้างที่เอื้อต่อการจัดการท่องเที่ยว เพราะมีทุนทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวที่หลากหลายทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงนำมาเชื่อมโยงกับการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวในชุมชนและการพัฒนารูปแบบ กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมและทุกกิจกรรมการท่องเที่ยว ที่ชุมชนได้นำมาเป็นโจทย์วิจัยในการพัฒนารูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ที่เหมาะสมกับ ศักยภาพและบริบทของชุมชน ประกอบด้วยฐานกิจกรรม 12 กิจกรรม ได้แก่ ฐานที่ 1 กิจกรรมเรียนรู้ เกษตรอินทรีย์แบบผสมผสาน ฐานที่ 2 กิจกรรมเรียนรู้ผักหวานป่าราชแห่งพื้นบ้าน ฐานที่ 3 กิจกรรม วิธีปลูกผักหวานอินทรีย์ ฐานที่ 4 กิจกรรมอาหารพื้นบ้านจากพืชพื้นถิ่น ฐานที่ 5 กิจกรรมแปรรูปผลิตภัณฑ์ ชุมชนจากผักหวานอินทรีย์ ฐานที่ 6 กิจกรรมศิลปหัตถกรรมผ้าทอกระตุก ฐานที่ 7 กิจกรรมภูมิปัญญาด้านจักสาน ฐานที่ 8 กิจกรรมยานวดสมุนไพรเพื่อสุขภาพแบบแผนโบราณ ฐานที่ 9 กิจกรรมสานสัมพันธ์ วัฒนธรรมและวิถีชุมชน ฐานที่ 10 กิจกรรมเดินป่าศึกษาเส้นทางธรรมชาติ ฐานที่ 11 กิจกรรมการเรียนรู้ แนวพระราชดำริ และ ฐานที่ 12 กิจกรรมตั้งแคมป์และโฮมสเตย์ โดยอาจเรียกรูปแบบนี้ว่า “MAE WA ORGANIC TOURISM MODEL” ซึ่งเป็นรูปแบบที่ผู้ทรงคุณวุฒิและชุมชนได้ให้การประเมินและผ่านการรับรองโดยเวทีประชาคมแล้ว

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษาการพัฒนารูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์โดยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษาพื้นที่ตำบลแม่วะ อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง มีประเด็นที่น่าสนใจ นำมาอภิปรายผลประกอบด้วยดังนี้

การสำรวจพื้นที่ตำบลแม่วะมีศักยภาพด้านทรัพยากรที่หลากหลาย ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทุนปัจเจกบุคคล และสิ่งที่สำคัญและโดดเด่นคือภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่นและแหล่งเรียนรู้ เกษตรอินทรีย์ พื้นที่ตำบลแม่วะ อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง ศักยภาพพื้นที่มีทรัพยากรที่หลากหลายเช่นนี้ จึงนำไปสู่การพัฒนา กิจกรรมท่องเที่ยวของชุมชนแบบเชิงสร้างสรรค์ที่เหมาะสมกับศักยภาพและบริบทของชุมชน และชุมชนมีความพร้อมและตื่นตัวในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยข้อมูลดังกล่าว สอดคล้องกับผลการวิจัยของ นรินทร์ สังข์รักษา, สมบูรณ์ ยืนยงสุวรรณ และ ญัฐยานัน ตั้งถาวรสกุล (2560) เรื่องการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรชุมชนบ้านดงเย็นในพื้นที่พิเศษเมืองโบราณอุทอง พบว่า ชุมชนมีศักยภาพและความพร้อมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตร มีสถานที่ท่องเที่ยวทั้งวิถีชีวิต สุขภาพ วัฒนธรรม และธรรมชาติที่โดดเด่นสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ และยังสอดคล้องกับ ผลงานวิจัยของ มุขสุตา พูลสวัสดิ์ และ ประไพพิศ สวัสดิ์รัมย์ (2563) ศึกษาเรื่องศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในพื้นที่เชื่อมโยงเป้าหมาย โดยมีศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นจุดศูนย์กลาง ผลการศึกษาพบว่า มีศักยภาพและสถานที่ท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่เชื่อมโยงเป้าหมายและโดดเด่น ประกอบด้วย 1) ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงด้านเกษตรผสมผสาน พืชสวนที่โดดเด่น คือ มะนาวสด น้ำมะนาวผสมน้ำผึ้ง กุ้งพันธุ์มะนาว การขยายพันธุ์มะนาวบนตอส้มโอ 2) สวนสิริวิภา ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ด้านแปรรูปสมุนไพร พืชสวนที่โดดเด่น คือ วอเตอร์เครส ถั่วดาวอินคา และผลิตภัณฑ์การเกษตรประเภทผักและผลไม้ รวมทั้งผลิตภัณฑ์แปรรูป 3) บ้านวิน ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงด้านการเกษตรผสมผสาน มีผลิตภัณฑ์แปรรูปที่โดดเด่น คือ ไข่เป็ดดองเค็มในน้ำใบเตยหอม น้ำส้มควั่นไม้ ผลผลิตที่สำคัญ คือ ผักสดปลอดสารพิษ ไข่เป็ด/ไก่สด มูลไส้เดือน และ 4) ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงด้านการเกษตรผสมผสานและการเลี้ยงแพะนม มีผลิตภัณฑ์แปรรูปที่โดดเด่นคือ นมแพะสดพาสเจอร์ไรส์ และชอฟท์ ไวท์ ชีส แบบฝรั่งเศส

ดังนั้น ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีพื้นที่เชื่อมโยงเป้าหมายทั้ง 4 แห่ง เป็นพื้นที่เกษตรกรรมของเกษตรกรต้นแบบในการทำเกษตรอินทรีย์แหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร และมีจุดเด่นของตัวเองที่เป็นสิ่งที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวทำให้นักท่องเที่ยวมีความสุขและความประทับใจ

นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ นภาพร สิงห์นวล และ พรนภา เตียสุธิกุล (2564) ได้ศึกษาเรื่อง ศักยภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชนบ้านคลองอาราง ตำบลบ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว พบว่า ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร จึงชุมชนมีแหล่งท่องเที่ยวที่หลากหลาย เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สอดคล้องวิถีชีวิตของคนในชุมชน มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่สามารถเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ ในท้องถิ่นได้ในอนาคต และศักยภาพด้านทรัพยากรบุคคลของชุมชน คือ ประชาชนในชุมชนมีความสามัคคี มีความร่วมมือในด้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลมาจากมีผู้นำเข้มแข็ง และมีวิสัยทัศน์ ทำให้ชุมชนเป็นชุมชนเข้มแข็ง นำไปสู่กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สำหรับการพัฒนารูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์โดยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ตำบลแม่ะ อำเภอลำปาง ผลการวิเคราะห์พบว่าชุมชนบ้านแม่ะมีลักษณะโครงสร้างที่เอื้อต่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์เพราะมีทุนทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวที่หลากหลายทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงนำมาสู่การพัฒนารูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ที่ชุมชนมีส่วนร่วมและเหมาะสมกับศักยภาพและบริบทของชุมชน โดยมีฐาน 12 กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ ฐานที่ 1 กิจกรรมเรียนรู้เกษตรอินทรีย์แบบผสมผสาน ฐานที่ 2 กิจกรรมเรียนรู้ผักหวานป่าราชแห่งพื้นบ้าน ฐานที่ 3 กิจกรรมวิถีปลูกผักหวานอินทรีย์ ฐานที่ 4 ฐานที่ 4 กิจกรรมอาหารพื้นบ้านจากพืชพื้นถิ่น ฐานที่ 5 กิจกรรมแปรรูปผลิตภัณฑ์ชุมชนจากผักหวานอินทรีย์ ฐานที่ 6 กิจกรรมศิลปหัตถกรรมผ้าทอเกี๋ยงตุ๊ก ฐานที่ 7 กิจกรรมภูมิปัญญาด้านจักสาน ฐานที่ 8 กิจกรรมยานวดสมุนไพรเพื่อสุขภาพแบบแผนโบราณ ฐานที่ 9 กิจกรรมสานสัมพันธ์วัฒนธรรมและ

วิถีชุมชน ฐานที่ 10 กิจกรรมเดินป่าศึกษาเส้นทางธรรมชาติ ฐานที่ 11 กิจกรรมการเรียนรู้แนวพระราชดำริ และฐานที่ 12 กิจกรรมตั้งแคมป์และโฮมสเตย์

จากที่กล่าวมาข้างต้นสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ สุขุม คงดิษฐ์ และคณะ (2560) ได้ศึกษาเรื่อง รูปแบบและกิจกรรมที่เหมาะสมกับการท่องเที่ยวในเขตเกษตรอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนสามเรือน จังหวัด พระนครศรีอยุธยา พบว่า รูปแบบการพัฒนาการท่องเที่ยวในเขตเกษตรของชุมชนสามเรือนขึ้นอยู่กับ ลักษณะกิจกรรมการท่องเที่ยว โดยมี 4 รูปแบบ ได้แก่ 1) การสาธิตให้ความรู้ กิจกรรมการท่องเที่ยว ได้แก่ สาธิตให้ความรู้ การผลิตเห็ดตับเต่า การแปรรูป การทำอาหารและของหวานจากเห็ดตับเต่า 2) การจำหน่าย สินค้าชุมชนและผลิตภัณฑ์เกษตร กิจกรรมการท่องเที่ยว ได้แก่ จำหน่ายสินค้าและแปรรูปผลิตภัณฑ์เกษตร เช่น นำเชื้อเห็ดตับเต่า 3) การให้รู้ทางด้านธุรกิจเกษตร กิจกรรมการท่องเที่ยว ได้แก่ การให้ความรู้เชิงลึก ด้านธุรกิจเกษตร และ 4) การท่องเที่ยวเรียนรู้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน กิจกรรมการท่องเที่ยว ได้แก่ สักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ร่วมประเพณีอาบน้ำคั้นเพ็ญและงานเห็ดตับเต่างามที่สามเรือน ชมวิถีชีวิต และทัศนียภาพ และการพักผ่อนในชุมชน

นอกจากนี้ยังสอดคล้องผลงานวิจัยของ ธง คำเกิด และคณะ (2563) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนา การท่องเที่ยวเชิงเกษตรชุมชนโดยองค์กรแบบพหุภาคี ชุมชนวังยาง จังหวัดสุพรรณบุรี ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาโปรแกรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชนแบบพหุภาคี เป็นการนำวิถีชีวิต วัฒนธรรม ภูมิปัญญา และทรัพยากรเด่นของชุมชนในอำเภอดำเนินสะดวก ที่มีการทำนาข้าวซึ่งเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิม มาแต่ครั้งอดีตจนปัจจุบันกลายมาเป็นอัตลักษณ์เด่นของอำเภอ คือ “ข้าวดีศรีประจันต์” หรือ “สมหวัง ที่วังยาง” มาพัฒนาเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของเส้นทางท่องเที่ยว ของอำเภอ มีการคัดเลือกการออกแบบโปรแกรมการท่องเที่ยว และกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตร อย่างสร้างสรรค์ที่คำนึงถึงประสบการณ์ที่มีคุณค่าและความรู้แก่นักท่องเที่ยว อาทิ กิจกรรมการเพาะข้าว การดำนาข้าว การปลูกข้าว และการแปรรูปข้าวเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ รวมถึงการพัฒนาพื้นที่พักแรม โฮมสเตย์สู่มาตรฐานสากล การพัฒนาสำหรับอาหารเมนูพื้นถิ่น และการสื่อความหมายของมรดกชุมชน เพื่อเป็นโปรแกรมมาตรฐานของชุมชน ผสมกับโปรแกรมตามความต้องการของนักท่องเที่ยวที่มีความสนใจ กิจกรรมอื่น ๆ ในชุมชนเป็นพิเศษ เช่น การเรียนรู้ภูมิปัญญาการทำอาหารเมนูข้าวเพิ่มเติม สำหรับนักท่องเที่ยว ที่ต้องการอยู่ในชุมชนหลายวัน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 จากการวิจัยนั้นควรมีการพัฒนากระบวนการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวโดยชุมชนและภาคีเครือข่ายแบบพหุภาคีในการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์อย่างยั่งยืน โดยมีบทบาทของชุมชนเจ้าของพื้นที่ หน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชน ในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างเข้มแข็งและยั่งยืน

1.2 หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ควรมีพัฒนาศักยภาพคนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ ให้มีองค์ความรู้ ทักษะและความสามารถ และการดึงเยาวชนและคนรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์มากขึ้น ให้รู้คุณค่าวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น สืบทอดต่อไปในอนาคต

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

2.1 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีกำหนดนโยบายในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์แบบอย่างยั่งยืน โดยให้ชุมชนและภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการระดมความคิดเพื่อการวางแผน และการดำเนินงาน สร้างภาพลักษณ์ของการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์นารอง พร้อมกำหนดแนวทางการสร้างจิตสำนึกแก่สมาชิกในชุมชนให้เกิดความรัก ความภาคภูมิใจและหวงแหนชุมชน

2.2 องค์กรบริหารส่วนตำบลหรือหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องควรมีส่วนร่วม มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ เป็นคณะกรรมการในการพัฒนาศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชน โดยมีการจัดทำแผนบูรณาการ เพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ให้เป็นที่ยอมรับแก่สังคม

2.3 การท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ระดับชุมชนนั้น ยังขาดการเชื่อมโยงเส้นทางการท่องเที่ยวระดับอำเภอ จังหวัด และสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยว ทั้งภาครัฐและท้องถิ่น ภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ควรมีกำหนดเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์และประชาสัมพันธ์เชิงรุก เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ทราบข้อมูลและมีทางเลือก วางแผนการนำเสนอวิถีชีวิตเกษตรอินทรีย์อย่างยั่งยืน

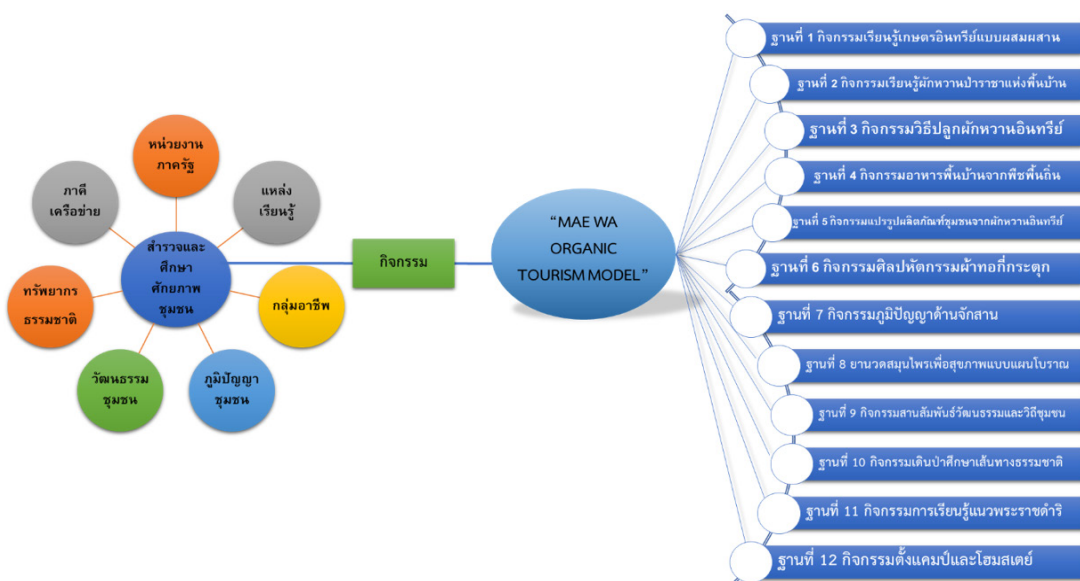
3. ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษารังต่อไป

3.1 ควรมีการสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น ระดับอำเภอ อำเภอจังหวัด และระดับชาติ เพื่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืนให้กับชุมชนท้องถิ่นต่อไป

3.2 ควรมีการประเมินผลการพัฒนากิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์ เมื่อมีการดำเนินไประยะหนึ่งแล้วเพื่อดูปัจจัยและความสำเร็จ ปัญหาอุปสรรค ข้อจำกัดของการจัดการท่องเที่ยวรวมทั้งความคิดเห็นและความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวและผู้มาศึกษาดูงาน เยี่ยมชม เพื่อนำผลมาปรับปรุงพัฒนาให้ดีขึ้น

องค์ความรู้ใหม่

จากผลการศึกษาและการอภิปรายผลมาทั้งหมด จะเห็นว่าการพัฒนารูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์โดยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษาพื้นที่ตำบลแม่วะ อำเภอลำปาง สามารถสรุปเป็นความคิดรวบยอดให้เห็นถึงองค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยครั้งนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2558). การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน. สืบค้นเมื่อ 7 มกราคม 2564, จาก <https://www.mots.go.th/>
- การท่องเที่ยวและกีฬา. (2560). แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวของประเทศ พ.ศ.2560-2564. กรุงเทพฯ: พีดับบลิว ปรี้นตัง.

- คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ. (2561). แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2560-2564). กรุงเทพฯ: สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.
- คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ. (ม.ท.ป). แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ (พ.ศ.2564-2565). สืบค้นเมื่อ 7 มกราคม 2564, จาก <https://anyflip.com/zzfck/gopk/>
- ณัฐพงษ์ ฉายแสงประทีป. (2557). รูปแบบและกระบวนการดำเนินธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงเกษตร. *วารสารวิชาการ Veridian E-Journal บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 7(3), 310-321.
- ธง คำเกิด และคณะ. (2563). การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรชุมชนโดยองค์กรแบบพหุภาคี ชุมชนวังยาง จังหวัดสุพรรณบุรี. *วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่*, 12(6), 432-450.
- นภาพร สิงห์ทวน และ พรนภา เตียสุธิกุล. (2564). การศึกษาศักยภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร โดยชุมชนบ้านคลองอาราง ตำบลบ้านแก่ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 10(3), 143-154.
- นรินทร์ สังข์รักษา, สมบูรณ์ ยืนยงสุวรรณ และ ญัฐธยาน์ ตั้งถาวรสกุล. (2560). เรื่องการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรชุมชนบ้านดงเย็นในพื้นที่พิเศษเมืองโบราณอุททอง. *วารสารวิชาการ Veridian E- Journal, Silpakorn University ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*, 10(2), 2161-2172.
- मुखसुदा पुलसर्वी และ ประไพพิศ สวัสดิ์รัมย์. (2563). ศึกษาเรื่องศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในพื้นที่เชื่อมโยงเป้าหมาย โดยมีศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นจุดศูนย์กลาง. *วารสารวิชาการและวิจัยสังคมศาสตร์*, 15(3), 45-60.
- วาร์ชต์ มัยยมบุรุษ. (2552). รูปแบบการบริหารจัดการท่องเที่ยวสำหรับนักท่องเที่ยวชาวญี่ปุ่นที่พำนักระยะยาวในจังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- สุขุม คงดิษฐ์ และคณะ. (2560). ศึกษาเรื่องรูปแบบและกิจกรรมที่เหมาะสมกับการท่องเที่ยววิถีเกษตรอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนสามเรือน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. *วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่*, 9(4), 314-326.
- Hron, J. and K. Srnc. (2004). Agrotourim in the context with the rural development. Czech University of lift Sciences Prague. from www.czu.cz.